

УДК 347.9

Ярослав Мельник,канд. юрид. наук,
докторант

Інституту законодавства Верховної Ради України

ЗАСТОСУВАННЯ СУДОМ ІНТУЇТИВНОГО ПРАВА В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ ЯК ОНТОЛОГІЯ РЕЖИМУ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Статтю присвячено аналізу застосування судом інтуїтивного права під час здійснення цивільного судочинства в судовому засіданні. Розкриваються питання онтологічного буття права як феномена, його взаємозв'язок з інтуїтивним та позитивним правом. Обґрунтовується вплив психологічних і культурно-фонетичних аспектів як форм вираження дії учасників процесу на дотримання порядку в судовому засіданні, у встановленні істини тощо. Приділяється увага техніко-атрибутивним умовам провадження судового засідання.

Ключові слова: цивільне судочинство, судові засідання, режим цивільної процесуальної безпеки, інтуїтивне право, онтологія права.

Постановка проблеми. Процесуальна діяльність учасників цивільного процесу в судовому засіданні завжди характеризується вираженням сукупності вольових і психологічно-поведінкових дій, які здійснюються його учасниками з метою реалізації прав або виконання обов'язків.

Проте унікальність процесуально-правових ситуацій, що виникають у судовому засіданні, зумовлюється не лише регламентацією правового нормативу (нормативних регуляторів поведінки у формі джерел цивільного процесуального права), а й значною мірою індивідуально-психологічними чи природними властивостями того або іншого учасника цивільних процесуальних правовідносин як біосоціальної істоти. Завдяки цьому простежується зв'язок поєднання психології й права. Адже психологія, як стверджував відомий юрист А.Є. Брусіловський, – це завжди стихія, що охоплює суд з усіх його боків [6, с. 365]. Саме це спонукає до більш детального з'ясування проблем прогнозування та виявлення судом загрозованих умов у поведінці учасників процесу в судовому засіданні, а також визначення ролі суду щодо їх усунення. Адже повноваження суду в судовому засіданні мають зводитись насамперед до забезпечення ним належного порядку та створення безпечних умов його проведення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні особливості й специфіка діяльності суб'єктів права певною мірою були предметом наукових досліджень у сфері юриспру-

денції. Зокрема, серед розвідок, присвячених цій тематиці, можна назвати праці В.В. Бондаренка [3], М.І. Єнікєєва [6], Л.І. Петражицького [21; 22], І.І. Котюка [10], Є.В. Тимошиної [27], І.П. Тимошевської [28], М.М. Ясинка [33] та інших учених [14; 25]. Хоча роботи згаданих авторів становлять суттєвий фундамент для процесуальної науки й нашого дослідження, проте вони не носять комплексний характер щодо застосування судом інтуїтивного права для забезпечення порядку проведення судового засідання в цивільному судочинстві, як і не визначають повною мірою його функціональну роль у такому аспекті. Тому невирішення окресленої проблематики не найкращим чином позначається на дотриманні цивільної процесуальної форми, що свідчить про її виняткову актуальність і гостроту.

Метою статті є з'ясування питань щодо можливості застосування судом інтуїтивного права під час здійснення цивільного судочинства в судовому засіданні на основі виявлення психологічних особливостей у поведінці учасників процесу в тих чи інших процесуальних інститутах. Це дасть можливість не лише забезпечити стабілізацію дотримання порядку в судовому засіданні, підвищити його ефективність, а й розкрити питання онтології (сутності) режиму цивільної процесуальної безпеки в такому аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно психологія як наука охоплює такі важливі, на нашу думку, для здійснення

цивільного судочинства етапи, що торкаються вчення про свідомість, поведінку й закономірності та механізми психіки [18, с. 35–36].

Основоположником ідей поєднання психологічних властивостей людини й права, як і самої психологічної теорії права, був Л.І. Петражицький. Учений виходив із того, що право є насамперед феноменом психіки людини, а джерелом права виступають правові емоції людини. Почуття обов'язку, на його думку, завжди супроводжується уявленням про правомочність інших осіб, і навпаки [17, с. 91], оскільки психологічна сторона дії права тісно пов'язана із психологічним механізмом формування правомірної поведінки [17, с. 92]. Б.Д. Нурієв справедливо вказує: «Зв'язок між речовинами й тілами, їх утвореннями та системами, у тому числі між людиною й природою як об'єктом її пізнання, здійснюється матеріальним способом. <...> Люди лише на основі «чуттєвої діяльності» створюють (і створювали) різні теоретичні, художні, релігійні та інші «картини світу» [16, с. 18; 30].

І.І. Котюк зауважує, що психічні стани людини, зумовлені різними життєвими обставинами, значною мірою залежать від її темпераменту [10, с. 170], який проявляється в поведінці, здатності її до певних видів діяльності [10, с. 169]. На думку вченого, види темпераменту, як правило, не бувають у чистому вигляді, однак їх необхідно враховувати під час професійного відбору [10, с. 170], вони проявляються в будь-якому виді діяльності людини. Тому такі стійкі функціональні можливості людини називаються здібностями, їх необхідно розглядати як міру відповідності властивостей особистості вимогам конкретної діяльності [10, с. 171].

Оскільки учасники цивільного процесу, які беруть участь у судовому засіданні, мають різний рівень правосвідомості, характеру, темпераменту, то очевидним є те, що реалізація їхніх дій і вираження здібностей завжди залежать від психолого-вольових умов, з якими, до речі, тісно пов'язується інститут дієздатності в праві як здатності усвідомлювати значення своїх дій та/або керувати ними. Однак і сама правосуб'єктність є досить неординарною.

Це саме спонукає суд під час відправлення цивільного судочинства в судовому засіданні враховувати всі можливі взаємозв'язки подій та обставин [6, с. 298] задля повного й усебічного з'ясування обставин справи. Адже його діяльність, як стверджує М.І. Єнікеев, здійснюється завжди в складних, часто досить напружених умовах. Звісно, це вимагає орієнтування в проблемі конфліктної соціальної взаємодії, володіння навиками заспо-

коєння емоційно збудженої поведінки окремих осіб [6, с. 299].

Варто предметно зазначити, що за своєю природою конфлікт пов'язується із зіткненням інтересів (реальних, уявних чи приписуваних іншій стороні), загроза якого є реальною або може виникнути в майбутньому [12, с. 15, 16]. А конфліктна поведінка являє собою не що інше, як виражені зовні дії сторін [12, с. 50], що проявляються у формі дії та/або бездіяльності та є вольовими актами-вчинками, що можуть оцінюватись як правомірна чи неправомірна правова поведінка. Тому правова природа конфлікту, як наголошує С.В. Бобровник, віддзеркалює за своєю суттю завжди діалектичний зв'язок права, оскільки воно посилює конфліктність взаємного існування та водночас є засобом регулювання й вирішення різноманітних протиріч [2, с. 177].

Нагомість суд із метою забезпечення належної процесуальної діяльності здійснення цивільного судочинства (відправлення правосуддя) має можливість оцінити ступінь конфлікту в разі зростання чи появи напруженості. Традиційно їх вирізняють у такій динаміці: напруженість, незгода, суперництво, суперечка, ворожість, агресивність, насильство й війна. За стадіями виокремлюють стадію відкритого конфлікту та стадію розв'язання [12, с. 46]. Однак у кожній конфліктній ситуації, що виникає в судовому засіданні, та або інша заінтересована особа завжди намагається виділити для суду обставини, які відповідають її інтересам, натомість протилежні інтереси сприяють зростанню напружених стосунків і конфліктної боротьби. М.І. Єнікеев вважає, що завданням суду є надання такій взаємодії сторін конструктивно-пізнавального характеру, надання їм процесуально гарантованих прав і можливостей, забезпечення змагального характеру судочинства [6, с. 303]. Тому суд як орган контролю поведінки учасників процесу та суб'єкт управління конфліктних ситуацій має враховувати й забезпечувати відповідні умови для ефективного проведення судового засідання (наприклад, не лише шляхом донесення до таких учасників у доступній формі правил поведінки в судовому засіданні, а й роз'яснення суті процесуальних дій і наслідків від їх вчинення та невчинення). Адже такий обов'язок безпосередньо входить до його повноважень у межах змагальних засад цивільного процесуального законодавства. Зокрема, цивільне процесуальне законодавство в цьому аспекті регламентує, що суд сприяє всебічному й повному з'ясуванню обставин справи: роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їхні права та обов'язки, попереджує про наслідки вчинення чи невчинення

процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав (ч. 4 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)).

Однак для того, щоб найбільш ефективно інтерпретувати, роз'яснювати сторонам їх процесуальні права й обов'язки, а також якісно забезпечувати процес управління конфліктом, на нашу думку, варто здійснювати оцінювання суб'єктів конфлікту не лише за матеріальними та процесуальними інтересами їх участі в справі (за суттю спору), а й з огляду на аномалії ліній розвитку особистості. У психології Е. Еріксон розділяє стадії аномалій розвитку особистості відповідно до вікового цензу. Звісно, найбільше практичне процесуальне значення мають ті етапи, які зіставляються з віком цивільної процесуальної дієздатності як здатності самостійно брати участь у справі. Зокрема, з-поміж інших, на нашу думку, можна виділи такі етапи:

а) статева зрілість (підлітковий вік, 11–20 років) – аномалія проявляється в плутанині речей, у зміщенні часових перспектив, думках не лише про майбутнє, а й про минуле;

б) рання дорослість (від 20 до 40–45 років) – аномалія полягає в наявності обставин, що вказують на ізоляцію від людей, труднощах характеру, нерозбірливих відносинах і непередбачуваній поведінці; невизнання, уникнення людей (є першими симптомами відхилень психіки);

в) середня дорослість (від 40–45 до 60 років) – застій; егоїзм, егоцентризм, непродуктивність у роботі; виняткове піклування про себе, всепрощення собі;

г) пізня дорослість (більше 60 років) – відчай; відчуття того, що життя даремно прожито та що часу залишилося мало, а летить він занадто швидко; осмислення беззмістовності свого існування, втрата віри в себе й інших людей; відчуття відсутності порядку у світі; страх наближення смерті [18, с. 74–75].

За таких обставин щодо оцінки психологічних особливостей учасників цивільного процесу та їх визначення й прогнозування в діяльності судом необхідно взяти до уваги позицію І.І. Котюка. Учений справедливо стверджує, що осягнення сутності людини з психологічної позиції як суб'єкта суспільних

відносин і біосоціальної істоти є можливим за умови відповіді на такі питання: що людина хоче (якими є її потреби, установки, ідеали)? Що людина може (якими є її здібності)? Якою людина є (які істотні риси визначають її загальний вигляд, поведінку, темперамент і характер)? [10, с. 167].

Звісно, коли йдеться про судові засідання, для суду з'ясування відповідей на ці питання має вкрай важливе практичне значення з метою забезпечення належного, всебічного й своєчасного розгляду справи. Адже відповідь на такі питання пов'язується насамперед із предметом спору, аргументацією сторін, виявленням або припущенням про процесуальні засоби, якими можливо в законний спосіб обґрунтувати вимоги та заперечення сторін тощо. Нерідко в судовому розгляді цивільної справи може бути оголошена перерва саме за клопотанням тієї чи іншої особи (наприклад, для необхідності виклику свідків, представлення суду нових доказів, ознайомлення з матеріалами справи). Відтак дискреційні повноваження суду на визначення розумного строку¹ щодо оголошення перерви будуть обумовлюватись не лише процесуальними питаннями (щодо строків у межах їх встановлення), а й питаннями «інтуїтивного права» в контексті взяття до уваги чинників, пов'язаних із психологічним типом учасника процесу як особистості, людини, індивідууму, її поведінкою, темпераментом, характером, залежністю від певних індивідуально-уособлених факторів: правосуб'єктності, статусу (загального, спеціального, індивідуального) тощо.

М.І. Єнікеев вважає, що психологічним аспектам організації судового засідання притаманна властивість суду, коли згідно зі своїми повноваженнями він має можливість постійно впливати на вольовий стан окремих учасників цивільного процесу, активізуючи при цьому, забороняючи або дозволяючи здійснення низки певних дій [6, с. 769]. Отже, це дає підстави стверджувати, що за таких обставин відбувається перетворення «суцього» на «належне». Тобто інтуїтивне право як первинний регулятор правовідносин зумовлює матеріалізацію позитивного, унаслідок чого процедура реалізації процесуальних дій «вживляється» (узаконується) та дістає закріплення в позитивному праві завдяки психолого-вольовій діяльності учасників процесу й повноваженням суду. Таким чином, у процесі здійснення судом повноважень ним забезпечується режим цивільної процесуальної безпеки під час відправлення цивільного судочинства в судовому засіданні.

Однак у зв'язку з тим, що реалізація судом своїх повноважень у судовому за-

¹ До речі, В.І. Ємельянов вважає критеріями розумності «дії, що вчинила людина, яка володіє нормальним, середнім рівнем інтелекту, знань і життєвого досвіду». На його думку, абстрактна особистість, яка володіє такими якостями, може бути названа розумною людиною. А юридично значущою якістю, власне критерієм правомірності актів психічної (розумне передбачення, розумне розуміння) або фізичної (розумні заходи, розумне ведення справ) діяльності реального суб'єкта в передбачених законом випадках, є їх «відповідність як можливість поведінки розумної людини в конкретній ситуації» [26].

сіданні значною мірою відбувається через принцип усності й писемності, дія інтуїтивного права пояснюється тісним генетичним взаємозв'язком. Тому сутність судового засідання як інституту цивільного процесуального права виходить за межі позитивістського підходу. Тобто судові засідання не просто сприймаються вже як «встановлений чинним цивільним процесуальним законодавством порядком вчинення й процесуального закріплення дій суду, осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників цивільного процесу» [4, с. 92–93], а водночас є тим процесуальним середовищем, яке характеризується унікальною природно-правовою платформою механізму реалізації та формування правової поведінки (з позиції інтуїтивного права). У цьому разі можна вирізнити й ідентифікувати судом широкий спектр обставин та умов, край необхідних для отримання, наприклад, істини в справі під час надання показань свідком, пояснень сторін тощо. Відтак виникає реальна можливість для суду на підставі відповідних знань і практичного досвіду здійснити свої повноваження найбільш ефективно й прагматично, використовуючи при цьому такі ресурси, як процесуальний час, процесуальна обстановка, процесуальний «клімат», з відповідним корегуванням (управлінням) перебігу того чи іншого конфлікту в судовому засіданні тощо.

Фактично регулювання правовідносин у цивільному судочинстві в судовому засіданні за таких обставин охоплюється відповідною стадією застосування норми права, що іменується в теорії права як перша стадія. Б.В. Малишев стверджує, що на цій стадії як фактичній ретельно визначаються обставини справи, які мають юридичне значення, тобто наявність таких істотних обставин, за якими законодавство в конкретному випадку закріплює статус юридичних фактів, або таких, наявність чи відсутність яких впливає на дію юридичних фактів [13, с. 13]. Зокрема, спосіб надання пояснень, їх тривалість, участь у справі або присутність у залі судового засідання неповнолітніх чи малолітніх осіб тощо зумовлюватимуть урахування відповідних обставин, що позначатимуться на тактиці й процедурі допиту, відібранні пояснень.

Причому дуже важливим на цій стадії є метод реалізації судової влади. Зазвичай до загальних традиційних методів здійснення державної (судової) влади теоретиками права відносяться методи переконання (активного впливу на волю й свідомість людини для формування в неї ідейно-етичними засобами поглядів та уявлень), заохочення (створення умов, за яких певна діяльність стає вигідною для суб'єкта) і рекомендації (про-

позиція вчинення дій, виконання яких дасть змогу домогтися соціально значущих цілей) [17, с. 49, 50].

Отже, очевидно, що *процес дотримання правопорядку* в судовому засіданні завжди тісно пов'язується з його управлінням у межах методів реалізації судової влади (переконання, заохочення, рекомендації) та не може розглядатись окремо, оскільки є насамперед необхідною умовою правопорядку, відповідною за формування [8, с. 227]. У процесуальному значенні така діяльність віддзеркалює певною мірою цивільну процесуальну форму за її сутністю (через її властивість забезпечити чіткий порядок розгляду й вирішення цивільної справи). Із цього приводу певною мірою можна погодитися з О.І. Краплюком, який вбачає *ефективність* цивільного судочинства насамперед у *судовому керівництві* та встановленні відповідного механізму забезпечення оптимізації цивільного правосуддя судом (курсив наш – Я. М.) [9, с. 72].

За таких обставин акцент розгляду цієї проблематики виправдано ставиться на категорію *контролю* та його функцію в діяльності суду. Фокусуючи на цьому увагу, варто підкреслити, що психологічний аспект контролю полягає саме в здійсненні певного процесу, яким у цивільно-процесуальному сенсі є саме процес *«забезпечення досягнення організації своїх цілей»*, а його функція *«характеризується управлінням, яке спрямоване на виявлення проблем і їх корекцію ще до того, коли ці проблеми переростуть у кризу»* [18, с. 116, 117]. Таким чином, чималі пласт тактичних способів і засобів у діяльності суду залежить саме від проведення суддею роботи над забезпеченням та врахуванням обставин, що постають із сутності інтуїтивного права.

В аспекті здійснення судом повноважень необхідно зазначити, що головною, основоположною нормою, яка надає судді можливості щодо управління конфліктом у судовому засіданні, є саме ч. 4 ст. 160 ЦПК України. Відповідно до її законодавчої регламентації *«головуючий вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку»* (курсив наш – Я. М.). На наше переконання, *«забезпечення»* як процесуальна діяльність суду створює досить суттєве навантаження на дотримання цивільної процесуальної форми, а також регулювання, врахування й усунення небезпечних тенденцій поведінкової динаміки в судовому засіданні.

У *«Словнику української мови»* слово *«забезпечення»* має такі значення: *«задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах»*; *«надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування»*; *«створювати*

надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось» [7].

Отже, таке семантичне навантаження на зміст ч. 4 ст. 160 ЦПК України, на нашу думку, має розглядатися зі змістом тих норм, які визначають основні засади, ідеї здійснення цивільного судочинства, тобто з принципами змагальності (ст. 10 ЦПК України), диспозитивності (ст. 11 ЦПК України), гласності (ст. 6 ЦПК України) тощо, оскільки такі основи цивільного судочинства щонайменше вибудовують процесуально-правовий каркас цивільного судочинства, його систему й мету (ст. 1 ЦПК України). Відповідно, семантика сутності терміна «забезпечити» дає можливість вказати також на те, що діяльність суду пояснюється певним процесом, який націлюється на врегулювання певних комплексів забезпечувальних заходів. Вважаємо, що це пов'язується з тим, що вони спрямовуються не лише на досягнення мети цивільного судочинства (зовнішній бік процесуальної діяльності суду), а й на безпосереднє створення сприятливого клімату щодо його здійснення (внутрішній бік роботи суду, власне, самих комплексів у діяльності). Тому завдання суду постають також у світлі встановлення режиму цивільної процесуальної безпеки як необхідного контролю за діяльністю учасників процесу.

На переконання Л.М. Москвич, службові обов'язки судді – це вид і міра нормативно визначеної поведінки його як носія судової влади, що забезпечують реалізацію інтересів суб'єктів, з якими суддя вступає в правовідносини під час здійснення своїх професійних функцій [15, с. 56]. Науковець слушно додає, що внутрішня потреба судді у виконанні професійного обов'язку розкривається з позиції такої етичної категорії, як суддівське сумління, під яким розуміється усвідомлення моральної відповідальності перед іншими людьми, наявність моральної самооцінки, вольового контролю суддею своїх вчинків із позиції моральних і суспільних принципів [15, с. 62].

Що стосується питань, які формують перед судом модель психолого-поведінкового аспекту забезпечення дотримання порядку в судовому засіданні його учасниками, то їх

² Варто мати на увазі, що еристикою (як мистецтвом полеміки) виділяються різні прийоми, наприклад прийоми маніпулювання в суперечках (мовного маніпулювання, софізми, тактичні прийоми маніпулювання, психологічні прийоми маніпулювання, невербальні прийоми маніпулювання) [29, с. 68–118]. Усі вони тією чи іншою мірою утворюють або можуть спричинити реальні ускладнення (небезпечні тенденції) щодо охоронюваних прав учасників процесу, а також для перебігу судового засідання під час розгляду цивільної справи.

варто розглядати спільно з режимом цивільної процесуальної безпеки як властивістю цивільної процесуальної форми. Адже процесуальний режим за своєю функцією націлюється не лише на порядок регулювання сприятливих умов і засобів здійснення судочинства, а й на призупинення, обмеження, а також нівелювання несприятливих умов, що пов'язуються з проявами різних зловживань правом. Відповідно до ч. 3 ст. 27 ЦПК України на осіб, які беруть участь у справі, покладено обов'язок не зловживати правом. Як правило, значний обсяг конфлікту припадає саме на такі умови та проявляється в мовно-фонетичній формі вираження психологічно-процесуальної діяльності учасника цивільного процесу, фактично під час реалізації основоположної засади усності цивільного процесу.

Це стосується тих обставин, коли доцільним є вирішення судом у процесі здійснення повноважень певних несприятливих тенденцій із подальшим їх усуненням у законний спосіб (тобто з вжиттям відповідних процесуальних заходів), зокрема щодо таких умов:

1) які вказують на застосування різних психотехнік, що проявляються в мовленнєвих маніпуляціях, поведінкових і вербальних ефектах, що здійснюються, наприклад, під час надання пояснень, дослідження й огляду доказів, заслуховування показань свідків, їх допиту тощо. Це може бути здійснено такими суб'єктами: особами, які беруть участь у розгляді справи; іншими учасниками цивільного процесу; особами, які присутні в залі судового засідання, проте не є його учасниками тощо. Такі техніки можуть отримувати мовно-фонетичне вираження з несприятливими наслідками (розстановка наголосу на словах і маніпулятивне побудування речень, зміст яких вказує на двозначність обставин (вини), тощо)², зумовлювати маніпуляцію свідомості учасників процесу³ тощо;

2) які націлюються на зрив судового засідання внаслідок вчинення дій, що неминуче ведуть до дестабілізації й порушення порядку судового засідання, зокрема, завдяки користуванню під час судового засідання *технічними засобами* (мобільним телефоном із працюючим гучним сигналом прийому дзвінків, приймання смс-повідомлень, користування іншими технічними засобами під час судового засідання, наприклад гаджетом, гучномовцями, освітлювальними приладами тощо), а також вчиненню морально-етичних непристойних дій (порушень), таких як нецензурні вигуки, лайка, образливі чіпляння

³ Активну позицію й науковий доробок у цьому аспекті здійснено І.В. Беляєвою [1, с. 11, 12, 13].

й наведення прикладів, розкута поведінка, недотримання субординації між учасниками тощо.

Серед таких обставин із метою конструктивного аналізу маніпуляційно небезпечних умов варто звернути увагу на лінгво-юридичний аспект цієї проблеми. І.В. Беляєва стверджує, що «маніпуляція» – це лінгвістичний термін із високим креативним потенціалом, який є актуальним насамперед у межах теорії мовленнєвого впливу. Учений додає, що мовні механізми, які обслуговують процеси природно-мовних переконань, склалися стихійно, оскільки сама по собі мова достатньою мірою сприяє викривленню об'єктивної дійсності, так як пропонує не лише точне, а й неточні, нечіткі та розмиті позначення. Однак маніпуляційний дискурс займає проміжне місце між двома крайніми точками: достовірною (правдивою, повною) інформацією та брехнею. Водночас маніпуляція є прагматичним актом, який досягає своєї мети без явного визначення комунікативної інтенції: свідомо обирається така форма висловлювання, у якій відсутні прямі посилення на інтенціональне становище адресата. І.В. Беляєва вказує, що головним при цьому є збільшений ступінь неадекватного сприйняття інформаційного поля в маніпуляції, що має наслідком *розширення ілюзорної суб'єктивної реальності. Тому маніпуляція – це негативне соціально-психологічне явище, яке справляє руйнівний вплив на особистість і суспільство в цілому* (курсив наш – Я. М.) [1, с. 11].

Зрештою, дослідник віднаходить і те, що маніпуляційний вплив належить також до лінгво-правового простору, що посідає своє місце на стику юридичної лінгвістики. На сьогодні маніпуляційні методи та їх нерозмежування дозволяють уникнути правових санкцій. Це пов'язується з тим, що юридичне вирішення конфліктів обмежується внаслідок нерозробленості й несистемності маніпуляційної сторони мови, відсутності спеціального словника, який описував би самі маніпуляційні техніки, а також правових механізмів, які враховували б стихійні закономірності мовної природи, як і систему правових норм [1, с. 11, 12, 13]. За таких обставин доречною є думка В.В. Бондаренка, що специфіка діяльності судді під час здійснення судочинства потребує не лише юридичної, а й психологічної підготовки, знань соціально-психологічних особливостей поведінки людей в умовах соціальної групи (бодай у загальних рисах), а також закономірностей їх пізнавальної діяльності [3, с. 12].

Отже, констатуємо, що суд, хоч і має можливість удосконалити оцінку мовно-психологічних прийомів у контексті засто-

сування інтуїтивного права, проте прямих процесуальних інструментів (наприклад, методик виявлення, обґрунтованості) не має, у зв'язку із чим позбавляється повноцінної можливості до усунення несприятливих наслідків. Однак роль наданої законом дискреції в повноваженнях є очевидною.

За таких обставин варто погодитись із М.Б. Гарієвською, що необхідно розрізнити судовий розсуд як безпосередню діяльність компетентних органів (суддів) та суб'єктивне право на здійснення такої діяльності. Адже сам судовий розсуд, на думку дослідника, є елементом судової правотворчої діяльності, яка полягає у виборі мотивованого законного й обґрунтованого рішення, що здійснюється суддею в конкретній справі в межах, встановлених законом [5, с. 114–115]. Проте, на переконання О.А. Папкової, не лише нормою права встановлюється можливість права на застосування судового розсуду, а й завдяки його межах. Науковець відводить особливе місце «відносно визначеному» суддівському розсуду, який охоплює ситуаційний та альтернативний аспекти розсуду. Зокрема, учений пов'язує такі аспекти із законодавчими формулюваннями на кшталт «розумні межі», «заслужуючі на увагу обставини» [19, с. 347, 332, 337] тощо. У цьому сенсі неможливо не помітити вироблення «каучукових» норм, які пояснюються очевидною оціночністю таких понять.

Отже, вимоги, яким має відповідати мовлення (мова) учасників цивільного процесу в судовому засіданні, повинні зводитись до того, що «воно має охоплюватися насамперед чітким і логічним культурологічним та психологічним сенсом». Зокрема, судова мова учасників процесу як доказова повинна характеризуватися логічністю, відповідністю вимогам формальної логіки, достатності й несуперечності [6, с. 735]. Однак, на думку М.І. Єнікеєва, якщо психологія мови та промови в судовому засіданні в цивільному судочинстві повинна спрямовуватись на використання прийомів, націлених на підтримку стабільної уваги присутніх задля досягнення мети судових промов [6, с. 736], то й така діяльність, на наше переконання, також має складати процесуальний алгоритм дії суду щодо забезпечення порядку в судовому засіданні та водночас охоплюватись інтуїтивним правом і дискреційними повноваженнями суду в цій діяльності. Реалізація процесуальних повноважень суду в такому аспекті дає можливість забезпечити реалізацію права на безпеку й дотримання самого режиму цивільної процесуальної безпеки.

Таким чином, можна наголосити, що розсуд суду може бути застосовано в меж-

ах інтуїтивного права задля усунення вкрай несприятливих обставин, що виникають у судовому засіданні та ідентифікуються як зловживання правом учасниками процесу. Водночас варто вказати на те, що цей етап правозастосування необхідно визначати як *другий*, оскільки він охоплюється юридичною кваліфікацією (суд знаходить норму, що потребує застосування, перевіряє її на предмет чинності, дії за часом і колом осіб, після чого здійснює тлумачення [13, с. 13]).

Більше того, забезпечення безпеки цивільного судочинства в судовому засіданні як щодо порядку, так і щодо реалізації права на безпеку пов'язується безпосередньо з діями суду (власне судді). Так, М.М. Ясинок, досліджуючи питання обов'язків учасників процесу, із цього приводу слушно вказав: «Структуру процесуального обов'язку можна представити в такому вигляді: психологічного сигналу – завдання, зумовленого процесуальним інтересом; упорядкування, цілеспрямованих дій, спрямованих на досягнення передбаченого законом процесуального результату» [32, с. 5]. Психологічний сигнал до виконання обов'язків у судовому засіданні досить тісно пов'язується з атрибутивно-технічними засобами забезпечення форми судового засідання, як і самої зали:

1) щодо уникнення або усунення, локалізації випадків заявлення відводів складу суду. У такому випадку суддя, який розглядає справу, повинен мати можливість вчасно вжити відповідних заходів та виявити несприятливі умови;

2) щодо здійснення судочинства з відповідними атрибутами. Суд, розглядаючи справу в судовому засіданні, має вжити заходи щодо дотримання атрибутивних церемоніальних умов: здійснювати правосуддя в мантиї, з нагрудним знаком (ч. 2 ст. 16 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), здійснювати його в залі судового засідання, а не в кабінеті (ч. 3 ст. 158 ЦПК України), а також забезпечити наявність у залі судового засідання Державного прапора та Герба України;

3) вжити заходи щодо розстановки належних місць кожного учасника процесу: судді (як правило) – центральне місце в залі судового засідання, з окремим столом; сторонам та їх представникам – один напроти одного або лицем до суду, також за окремим столом; іншим учасниками процесу – відповідні місця (секретар судового засідання розташовується з будь-якого боку поруч за іншим столом біля судді, а присутні в залі судового засідання повинні виокремлюватись поза межами вільного доступу до осіб, які беруть участь у справі та інших осіб, проте мати

можливість слідкувати за ходом судового засідання) тощо.

Наведені атрибутивно-технічні умови повинні не лише забезпечити відповідні технічно зручні та облаштовані місця в судовому засіданні, а й справити відповідний психологічний ефект на учасників процесу та стабілізацію порядку в ньому.

Натомість законодавче незакріплення правил поведінки в судовому засіданні, як і незабезпечення технічно-атрибутивними нормативами, можуть складати причиновий зв'язок із «невиконанням розпоряджень головуючого в судовому засіданні щодо дотримання встановленого порядку та утримання від будь-яких дій, що свідчать про явну неповагу до суду, або встановлених у суді правил» (ч. 3 ст. 162 ЦПК України). Проте кожен суд вдається до розроблення та прийняття власних підзаконно-нормативних актів, які тією чи іншою мірою визначають порядок судового засідання [20; 23], однак для працівників суду існують єдині правила [24]. Як правило, вони ґрунтуються на дотриманні матеріальних і процесуальних норм права, проте часто не мають єдиної концепції чи норм із встановлених нормативів щодо безпечної відстані учасників процесу між собою (адже на розгляді можуть перебувати справи щодо госпіталізації до протитуберкульозного закладу, про надання психіатричної допомоги, а також близькість розташованих поруч осіб у справах про позбавлення батьківських прав, розірвання шлюбу, відшкодування моральної шкоди, захист честі, гідності тощо). На нашу думку, наявна невизначеність сприяє замкненості сторін, підвищенню в них психологічної напруги, дратівливості, може створити такий психологічний тиск, який не сприятиме належному наданню пояснень, виконанню процесуальних обов'язків хоча б щодо дотримання поведінки в судовому засіданні, швидкому вирішенню справи тощо. Варто мати на увазі, що цивільне законодавство закріплює низку умов, відповідно до яких кожна особа має право на усунення небезпек і загроз щодо її життя, здоров'я, довкілля, умов праці тощо (ст. 293, 1163 Цивільного кодексу України).

Зі змагальним процесом пов'язується низка важливих умов щодо взаємодії учасників цивільного судочинства в психологічному аспекті, адже в ньому відображається сутність використовуваної термінології, юридичного значення використовуваних доказів тощо [6, с. 735]. Отже, якщо відповідно до ч. 4 ст. 10 ЦПК України на суд покладається обов'язок сприяти всебічному й повному з'ясуванню обставин справи, то забезпечення порядку в судовому засіданні, а також правозастосовного процесу відбувається одно-

часно із застосуванням інтуїтивного права у зв'язку з наявністю в діяльності осіб психологічного, мовно-рефлексійного, конклюдентного прояву.

Проте певна процесуальна діяльність, наприклад вступ у справу нових учасників процесу, збільшення позовних вимог, заявлення клопотання учасниками цивільного процесу в справі, супроводжуються обставинами, які можуть бути умовами до розширення конфлікту, що призводитиме до його ескалації [12, с. 51]. Як наслідок, поведінка учасників цивільного процесу може бути пожвавленою, що спричинить ускладнення перебігу судового засідання та розгляду цивільної справи в цілому. Зазвичай до процесуальних ускладнень у цивільному процесі відносять перерву в судовому засіданні, відкладення розгляду справи, зупинення розгляду справи [31, с. 168–169; 11] тощо.

Тому досить важливим тактичним і процесуальним інструментом для вирішення конфлікту та управління ним є процес медіації (примирення) у цивільному судочинстві. На сьогодні цивільним процесуальним законодавством суду відведено відповідну роль у медіаційній процедурі. Зокрема, на суд на стадії підготовки до судового розгляду (ст. 130 ЦПК України) або на будь-якій іншій стадії покладатиметься обов'язок вживати заходи щодо примирення сторін із приводу спору, що виник. Процесуальними засобами вирішення конфлікту, як правило, є інститут мирової угоди (ст. 175, п. 4 ч. 1 ст. 205 ЦПК України), надання особам, які беруть участь у справі, строку для примирення (ст. 191 ЦПК України) тощо. Відтак покладення на суд обов'язку із забезпечення умов проведення медіаційних форм для вирішення конфлікту є дієвим механізмом у вирішенні спору, проте такого ефекту може бути досягнуто завдяки створенню судом сприятливих обставин. Отже, режим цивільної процесуальної безпеки здійснення цивільного судочинства в судовому засіданні характеризується застосуванням процесуально-правового інструментарію та зумовлюється інтуїтивним аспектом дії права.

Висновки

Таким чином, способи й засоби забезпечення судом ефективного судового засідання мають спрямовуватись як на сприяння вирішенню конфлікту, його управління, так і на усунення негативних (деструктивних) дій учасників цивільного процесу з метою виконання покладених на них обов'язків та реалізації цивільних процесуальних прав. Сама ж специфіка процесуальної поведінки судді в судовому засіданні дає йому можливість

інтерпретувати не лише позитивні норми, а й діяння інструментарію інтуїтивного права. Саме це сприятиме оптимізації судового розгляду, скоротить процесуальний час на вчинення тих чи інших дій, зменшить поширення (наростання) напруги, а також виділить найбільш необхідні об'єкти для локалізації конфлікту в судовому засіданні під чітким контролем суду.

Отже, інтуїтивне право для суду є застосовним у судовому засіданні тому, що воно тісно пов'язується з підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин, оскільки складає їх внутрішній зміст:

– щодо *юридичних фактів* як елементів підстав виникнення правовідносин – виражаються в поведінці учасників цивільного процесу, вчиненні ними дій або уникненні від таких (факт бездіяльності);

– щодо *нормативного закріплення* – поведінка регламентується процесуальним і матеріальним законодавством, складає мотивацію реалізації прав та обов'язків учасниками процесу;

– щодо охоплення інтуїтивним правом цивільної процесуальної *правосуб'єктності*: у правоздатності – як наявність природжених невід'ємних можливостей людини; у дієздатності – як можливість здійснювати поведінку у зв'язку з усвідомленням значення своїх дій та керуванням ними.

Список використаних джерел

1. Беляева І.В. Феномен речової маніпуляції: лінгвоюридическі аспекти : автореф. дисс. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теорія мови» / І.В. Беляева; Ростовський гос. економ. ун-т «РИНХ». – Ростов-на-Дону, 2009. – 39 с.
2. Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : [монографія] / С.В. Бобровник. – К. : Юридична думка, 2011. – 384 с.
3. Бондаренко В.В. Магія правосуддя: секрети психопрактики судді / В.В. Бондаренко. – Х. : Золоті сторінки, 2007. – 440 с.
4. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду : [монографія] / Н.Л. Бондаренко-Зелінська. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 188 с.
5. Гарієвська М.Б. Питання розсуду суду при вчиненні окремих процесуальних дій / М.Б. Гарієвська // Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи : зб. наук. матер. круглого столу (с. Залізний Порт, Херсонська обл., 28–29 травня 2010 р.) / за заг. ред. О.Д. Крупчана, В.І. Бобрика. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. – С. 122–115.
6. Еникеев М.И. Юридическая психология : [учебник для вузов] / М.И. Еникеев. – М. : Норма, 2005. – 512 с.
7. Забезпечувати // Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова дум-

- ка, 1970–1980. – Т. 3. – 1972. – С. 18. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/zabezrechuvatu>.
8. Ивакин А.А. Диалектическая философия : [монография] / А.А. Ивакин. – 2-е изд., перераб. и доп. – О. : Феникс ; Суми : Університетська книга ; М. : ТрансЛит, 2007. – 440 с.
9. Карплюк О.І. Механізм забезпечення ефективного та справедливого цивільного судочинства України / О.І. Карплюк // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – № 2. – Ч. 2. – С. 69–74.
10. Котюк І.І. Основи торії судового пізнання : [навч. посібник для студ. юрид. фак-тів] : в 2 ч. / І.І. Котюк. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. – Ч. 1 : Загальнотеоретичні аспекти. – 2012. – 423 с.
11. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
12. Лєко Б.А. Медіація : [підручник] / Б.А. Лєко, Г.В. Чуйко. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2011. – 464 с.
13. Застосування норм права (теорія і практика) : [навч. посібник] / [Б.В. Малишев, О.В. Москалюк] ; за заг. ред. Б.В. Малишева. – К. : Реферат, 2010. – 260 с.
14. Мельник Я.Я. До питання про м'якість та жорсткість режиму цивільної процесуальної безпеки / Я.Я. Мельник // Права людини в Україні та світі: охорона, реалізація, захист : матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3 грудня 2015 р.) / НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ. – К. : Інтерсервіс, 2015. – С. 18–20.
15. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) : [монографія] / [Л.М. Москвич, С.О. Іваницький, І.О. Русанова] ; за заг. ред. І.Є. Марочкіна. – Х. : Фінн, 2009. – 488 с.
16. Нуриев Б.Д. Философское познание языковой реальности и языковой деятельности : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.01 «Онтология и теория познания» / Б.Д. Нуриев ; Башкирский гос. ун-т. – Уфа, 2009. – 19 с.
17. Оборотов Ю.М. Теорія держави і права. Державний іспит / Ю.М. Оборотов, Н.М. Крестовська, А.Ф. Крижанівський, Л.Г. Матвєєва. – Х. : Одиссей, 2010. – 256 с.
18. Кубіцький С.О. Основи загальної та військової психології і педагогіки : [навч. посібник] / С.О. Кубіцький, Г.Р. Дубровинський, В.В. Зонь, А.І. Черняк, В.Г. Безбах. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – 400 с.
19. Папкова О.А. Усмотрение суда / О.А. Папкова. – М. : Статут, 2005. – 413 с.
20. Правила поведінки у Новгородківському районному суді Кіровоградської області : затверджені наказом керівника апарату суду від 17 жовтня 2011 р. № 105-о // Офіційний веб-портал «Судова влада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/sud1113/info-for-people/rules>.
21. Петражицкий Л.И. Введение в изучение права и нравственности: эмоциональная психология / Л.И. Петражицкий. – 2-е изд. – М. : URSS, 2010. – 311 с.
22. Петражицкий Л.И. О мотивах человеческих поступков, в особенности об этих мотивах и их разновидности / Л.И. Петражицкий. – СПб. : Типография Э.Л. Пороховщиковой, 1904. – 75 с.
23. Правила поведінки в суді // Офіційний веб-портал «Судова влада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/sud2321/info/rules>.
24. Правила поведінки працівників суду та коментар : Рішення Ради суддів України від 6 лютого 2009 р. № 33 // Державна судова адміністрація України. – К., 2010. – 40 с.
25. Правовые режимы: общетеоретический и отраслевые аспекты : [монография] / под ред. А.В. Малько, И.С. Барзиловой. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 416 с.
26. Емельянов В.И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами / В.И. Емельянов. – М. : Лекс-Книга, 2002. – 160 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravo.vuzlib.su/book_z294_page_23.html.
27. Тимошина Е.В. Как возможна теория права? Эпистемологические основания теории права в интерпретации Л.И. Петражицкого : [монография] / Е.В. Тимошина. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 296 с.
28. Тимошевська І.П. Культура правосуддя у цивільних справах / І.П. Тимошевська // Правова культура і громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку : матер. міжнар. наук. конф. (м. Харків, 12 жовтня 2007 р.) / НДІ держ. будівництва та місцевого самоврядування АПРН України, Нац. юрид. академія України ім. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2007. – С. 180–182.
29. Хоменко І.В. Еристика: мистецтво полеміки : [навч. посібник] / І.В. Хоменко. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 192 с.
30. Нуриев Б.Д. Философское познание языковой реальности и языковой деятельности : дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.01 «Онтология и теория познания» / Б.Д. Нуриев ; Башкирский гос. ун-т. – Уфа, 2009. – 142 с.
31. Цивільний процес : [навч. посібник] / [А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін.] ; за ред. Ю.В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2006. – 293 с.
32. Ясинок М.М. Учасники цивільного процесу як носії цивільних процесуальних обов'язків та їх цивільний процесуальний статус / М.М. Ясинок // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 12(216). – С. 3–6.
33. Ясинок М.М. Судові дебати: право, психологія, риторика : [монографія] / М.М. Ясинок. – К. : Алерта, 2014. – 154 с.

Статья посвящена анализу применения судом интуитивного права при осуществлении гражданского судопроизводства в судебном заседании. Раскрываются вопросы онтологического бытия права как феномена, его взаимосвязь с интуитивным и позитивным правом. Обосновывается влияние психологических и культурно-фонетических аспектов как форм выражения действий участников процесса на соблюдение порядка в судебном заседании, в установлении истины и так далее. Уделяется внимание технико-атрибутивным условиям осуществления судебного заседания.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, судебное заседание, режим гражданской процессуальной безопасности, интуитивное право, онтология права.

This article is devoted to the analysis of the intuitive right application during the civil proceedings at court session. The issues of the ontological existence of law, as a phenomenon, its relationship with the intuitive and positive law are disclosed. The influence of the psychological, linguistic and phonetic aspects forms of expression of the parties action in compliance with the order in court session, the truth establishment and others, are proved. The technical and attributive conditions for operating the court session are emphasized.

Key words: civil proceedings, court session, civil procedural security regime, intuitive right, ontology of law.

